

A Dési Zsidó Temetőben

Ez a fénykép a dési zsidó temetőjében készült, úgy húsz-harminc évvel ezelőtt, amikor kaddist mondtak a halottakért. Itt vannak eltemetve azok, akik a gettóban haltak meg, és amikor kiásták őket, az emberek felismerték őket. Külön sírok vannak, és van egy közös emlékmű is, amelyen azoknak a nevét vésték fel, akikről tudni lehet, hogy a gettóban haltak meg. Az első sorban jobbról az első az én férjem [Grossmann Fülöp], mellette balra Mund Elek, a negyedik jobbról Bilbaum Mica, mellette balra Goldstein, aztán a napszemüveges Nasch Emil, mellette, kicsit hátrébb a rabbi, Neumann doktor [Dr. Neumann Ernő, temesvári főrabbi], tőle jobbra, a gyermek mögött a barátnőm, Motlai Ella, balra az első Hirsch Edmund, balra a második az első sorban Nemes Herman.

A férjem tulajdonképpen, mikor volt a deportálás, nem volt Désen, ő munkaszolgálatos volt, csak a felesége és a családja volt a Bungurban. A Bungur az egy erdő Dész mellett, ott volt a gettó. A háború után kiástak a Bungurban több halottat, akik a gettóban haltak meg, és eltemették [a holttesteket] a zsidó temetőben. Van Désen a zsidó temetőben egy hely, ahol egy kő is fel van állítva, arra felírták azok nevét, akiket kiástak. Én sose voltam a Bungurban, hogy őszinte legyek. Mi sose mentünk oda többet, soha az életben. A férjem mesélte, hogy amikor [Buda]Pesten volt munkaszolgálaton, fogták le az utcán az embereket, és ha látták, hogy zsidó, vitték el a Duna-partra, és lőtték agyon [lásd: zsidók Dunába lövése]. Ő beugrott egy hordóba, úgy menekült meg. De akkor azt mondta, hogy ha lesz fia, soha az életben nem engedi, hogy körülmetéljék.

A férjem nagyon sokat tudott a zsidóságról. Ő tudott lájfolni is. A lájfolás az egy nagyon nehéz imádság, azt nagyon kevesen tudják Romániában, ő tudta [lásd: lejfolás]. A férjem, mint egy rabbi, úgy tudott. A Tórából mindent tudott, mindent. Nagyon-nagyon vallásos családból származott, az apja az egyik legvallásosabb ember volt Désen. Az apja nem járt ebbe a templomba, nekik volt egy külön templomuk, egy haszid templom. A férjem négyéves kortól már tudott olvasni. Négy éves volt, és az apja már kivette az ágyból, hogy tanuljon, olvasson. A férjem nem volt haszid, de nagyon tudott, mivel egy nagyon okos ember volt, fel tudott fogni mindent hamar. Csak a hájderba járt, de tanult magától. Tudott annyit, mint egy jesivanövendék. Mindenki mondta, hogy hogy is van annyi tudása a zsidóságból. Mindig tanult. Mindent tudott. De jöttek a háború után ezek a kommunista elképzelések, akkor átment [átvett a kommunista eszmékből], akkor nem tartotta be

[a vallást]. De öregségében nagyon megbánta. Nagyon fájt neki, hogy eltávolodott. Akkor nagyon ette magát, amiért elhagyta a vallást. Egész délután az imakönyv a kezében volt, minden nap. Rájött ő, hogy mégiscsak a zsidósághoz tartozik. Pláne amikor jöttek a csapások, hogy Erika megbetegedett, ő [a férjem] is beteg lett, és akkor rájött, hogy nem szabad elhagyni a zsidó vallást, se eltávolodni nem szabad a zsidóságtól. Azután mind mondta, hogy „Elhagytam a vallást, és jöttek a csapások”. „Elhagytuk a vallást, lehet, innen jön a csapás.” Én mondtam, hogy nem szabad elhagyni egy embernek a vallását. Jó vallás, rossz vallás, de ebben születtünk, ezt kell végigcsináljuk.

[Öregkorában] ő volt a lelke a templomnak. Tudott, a Tajrából [Tórából] mindent tudott olvasni, tudta mindennek a magyarázatát, hogy az miért van úgy. Ő olvasott fel mindig a Tajrából [Tórából] a templomban, ő imádkozott. Öregségében itthon is mindig olvasott, tanult. Voltak olyan nagy könyvei, bevittem nagyon sokat a templomba, hogy ha meghalok, ne kallódjon el. De még van néhány, amit nem akarok elpredálni. Nagyon ügyes ember volt a férjem. Ami az övé volt, az övé volt. Gyönyörűen írt, gyönyörűen kötött könyveket, minden, amire rátette a kezét, az meg volt [csinálva], olyan jó kézfogása volt. Volt egy ócska imakönyvem, olyan ügyesen megkötötte. A könyveink közül nagyon sokat átkötött, és a templomban is átkötötte a könyveket, öregkorban.

Amikor a férjem meghalt, ültem sívét, ahogy ültem, de nem épp úgy, ahogy kellett volna [lásd: süve, gyász]. Mert az a sívélés egy olyan dolog, hogy kell legyen valaki hozzátartozód, hogy tudj ülni sívét. Egy hétig, nyolc napig kell ülni sívét, és [ez alatt az idő alatt] kell valaki jöjjön, aki főz, aki rendezi a házat. Úgy szokás. Akkor jönnek, és imádkoznak nálad, a házban, az egy sívélés. De mivelhogy nem volt senki [hozzátartozó] már... Nem volt, ki imádkozzon a temetésen se, nem mondott senki semmit. A fiam elmondta a kádist, kikerestük a könyvből, és elmondta. Ennyi volt.